

Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı

Ekrem EKİCİ

Özet

Bu metinde modern siyaset felsefesinde tarihsel planda kurucu bir öneme sahip olan toplum sözleşmesi kuramı, bu kuramın en önemli iki temsilcisinin, Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau'nun görüşleri temelinde tartışılmaktadır. Bu kuram, devletin insan yapısı bir yaratı olduğunu insan doğasından hareketle temellendirir. Bu anlamda toplumsallık ve daha sonra yurttaşlık olguları doğal süreçlerin bir sonucudur.

Anahtar kelimeler: Doğal durum, doğa yasaları, sözleşme, egemenlik, devlet.

Abstract

Hobbes and Rousseau: Social Contract Theory

In this text, the theory of social contract, which has fundamental importance for modern political philosophy, is argued on the base of Thomas Hobbes and Jean Jacques Rousseau's points of views, who are the most important two delegates of this theory, Rousseau's point of views. This theory argues that state is a human creation and this is a result of human nature. In that mean, the facts of sociality and then citizenship one result of natural process'.

Key words: Natural situation, laws of nature, contract, domination, state.

Giriş

Toplum sözleşmesi kuramı politika üzerine düşünen birçok filozof için tarihsel bir gerçeklik olarak iş gören bir olgunun anlatımı olmaktan çok, mantıksal bir dayanak noktası olarak ele alınır. Bu anlamda, modern düşünürler bakımından toplum sözleşmesi olgusundan ancak bir devlet kuramının ortaya konuluşunda gördüğü işlev bakımından söz edilebilir. Cassirer şunları söyler:

“İnsanlık tarihinde devletin ortaya çıktığı belirli bir an saptayamayacağımız açıktır. Ama bu tarihsel bilgi eksikliği toplum sözleşmesi kuramcılarını

ilgilendirmez. Onların sorunu tarihsel olmayıp, analitik bir sorundur. 'Köken' terimini kronolojik değil, mantıksal bir anlamda anlarlar. Aradıkları şey, bir başlangıç olmayıp, devletin ilkesi, yani varlık nedenidir." (1984: 174).

Sözleşme düşüncesi, tarihsel olarak Antik Yunan'a kadar geri götürülebilir. Özellikle Protagoras, Hippias, Antiphon gibi sofist düşünürler, kendi dönemlerinde var olan toplumsal yapılanma biçiminin kökeninde iradi bir faaliyet olan toplumsal sözleşmeyi görmekteydiler. Sofist düşünürler temel olarak, siyasal erdemini herkese eşit olarak paylaştırılmış olduğu ilkesi üzerinden görüş üretmişlerdir. Bu anlamda Sofist düşüncede bir doğal hukuk- yazılı hukuk karşıtlığı söz konusudur. Sofistlerin ele aldığı anlamda doğal hukuk, insanlar arasındaki eşitliğin kaynağıdır ve insanların Helen-Barbar ya da özgür-köle kategorileri altında farklılaşması, kaynağını pozitif hukukun kendisinde bulan bir olgudur. Sofist düşünürler genellikle Atina dışından olan ve dolayısıyla Atina'da yabancı statüsünde olan düşünürlerdi. Bu anlamda, Atina'daki hukuksal yapılanma gereği, politik alanda hiçbir biçimde söz sahibi değillerdi ve Atina siyasal yaşamının genel karakteristiği düşünülürse, bütünüyle toplumdan izole edilmiş bir konumdaydılar. Bu perspektiften bakıldığında Sofist düşünürlerin pozitif hukuk karşısında doğal hukuku öne çıkarmaları ve belirleyici bir unsur olarak ele almaları daha net anlaşılabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, bir tür doğal hukuktan söz etmek, insanların doğal olarak olumlu ya da olumsuz anlamda eşitliğinden de söz etmek anlamına gelmektedir. Özgürlüğün yurttaşlık kategorisinden bağımsız olarak ele alınamadığı ve eşitliğin de bu bağlamda kendini gösterdiği bir toplumda var olma direnci gösteren Sofistler açısından bakıldığında doğal hukuk-pozitif hukuk karşıtlığının Antik Yunan düşüncesindeki konumu net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Sofist düşünce, ortaya çıktığı çağın tarihsel ve siyasal yapısından ayrı düşünülemez. Mehmet Ali Ağaoğulları'nın şu sözleri bu konuda aydınlatıcı bir niteliğe sahiptir:

"Sofist düşüncenin ortaya çıkıp gelişmesi ile Atina'da demokrasinin sağlam bir biçimde yerleşmesi arasında sıkı bir bağ vardır. Her ne kadar Sofistler bir demokrasi kuramı oluşturamamışlarsa da, toplumun değer ve düşünce kalıplarına, bir başka deyişle aristokratik kültürel yapılara saldırıp, bunları yıkmaya girişmişlerdi. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Sofistlerin demokrasinin bir ürünü oldukları anlaşılır." (2002: 82).

Toplumsal sözleşme kuramı ele alındığında, Sofist düşüncedeki örneklerde de görüldüğü gibi, kuramın doğası gereği doğal hukukun niteliği ve insanların toplumsal sözleşme öncesi durumlarındaki var oluş tarzları gibi sorunsallar kendini göstermektedir. Bu anlamda her sözleşme kuramcısı, doğal hukuk ve toplum öncesi durum ya da doğal durum konularını kendi perspektifleri doğrultusunda belirli zeminlere oturtmuşlardır. Doğal hukuk tartışması 15. ve 16. yüzyıllarda Latin Amerika'nın fethiyle birlikte özellikle İspanya'da pratik anlamda farklı bir boyut kazanmıştır. Burada sorunun odak noktasını, fethedilen toprakların yerlileri oluşturmaktaydı. Katolik İspanyol İmparatorluğunun fetih sırasında bölgeyi yerlisizleştirme politikası kuramsal dayanağını, yerlilerin yaşam tarzı ile uygar dünyanın yaşam tarzı arasındaki farklılıklarda bulmaktaydı. Bunlardan en önemlisi, yerlilerin toplumsal yapılanma biçiminde pozitif hukukun herhangi bir belirleyiciliği olmamasıydı. Ayrıca

"sömürgecilerin fethi meşrulaştırmak için sık sık sarıldıkları sav, onların insan kurban ettikleri törenler yaparak, yamyamlık ve enestest uygulamalarına başvurarak, tabii yasaları çiğnedikleri savıdır" (Akal 2003: 48). Burada Francisco Vitoria ismi öne çıkmaktadır. Vitoria'ya göre, "yerlilerin, adı geçen uygulamalara başvururken, tabii yasaları çiğnemek gibi bir niyetleri olmadığı, bu suçları bilinçsizce işledikleri açıktır. Öyleyse onların, aynı suçları, suç olduklarını bile bile işleyen birer Hıristiyan gibi sorumlu tutulabilmesi mümkün değildir." (a.e., 49). Bu bağlamda Vitoria'yı düşündürülen asıl sorun, fatihler tarafından akıl almaz bir biçimde insanlık dışı rezaletler ile lanse edilen yerlilerin insan olup olmadığı sorunuuydu. Başka bir ifadeyle her ne şekilde olursa olsun uygar insandan farklı bir varoluşa ve marjinal toplumsal yaşam tarzlarına sahip olan yerlilerin haklarının olup olamayacağı sorunu öne çıkmaktaydı. Cemal Bali Akal bu konuda şunları söylemektedir:

"Vitoria'nın cevaplandırmayı başardığı soru şuydu: Yerlilerin hakları olabilir mi? Bu sorunun hemen akla getireceği bir ön soru da şuydu: Yerliler insan mı? Vitoria birinci soruyu ön soruya verdiği olumlu cevapla karşıladı. Yerliler insandı ve Hıristiyan olmasalar bile, yalnızca insan oldukları için tabii haklara sahiptirler." (2003: 85).

Buna göre, Vitoria ile birlikte inançtan bağımsız bir doğal hak düşüncesi ortaya çıkmaktaydı. Machiavelli'nin başlattığı akım ile birlikte, Ortaçağ'ın tanrı merkezci düşünüş biçiminin aksine, artık doğal hukuk ve sonrasında siyasal iktidar tanrısal bir kökenden değil, insanın ya da bireyin üzerinden temellenen yapılar haline gelmekteydi. Bu durum, kilisenin siyaset üzerindeki otoritesini askıya alan bir olgu olarak ileride – özellikle Hobbes ile birlikte– laik modern devletin ilk işaretlerini vermektedir.

Bir başka İspanyol düşünür, Suarez, Vitoria'nın açtığı yolda bir adım daha ileri giderek, egemenlik kurumunun tanrıdan değil, topluluğun kendisinden kaynaklandığını söyleyerek, kralların egemenlik yetkisini ya da kamusal gücü halk üzerinden ellerinde tuttuklarını delegasyon kuramı üzerinden temellendirmektedir. Buna göre, "Tanrı halka siyasi corpus'u oluşturma yetkisi verir (birinci delegasyon), sonra sosyal sözleşmeyle kurulan siyasi corpus, krallara siyasi gücü kullanır (ikinci delegasyon)." (Akal 2003: 87). Suarez, sadece topluluğu kurma yetkisini ya da yetisini insanların tanrıdan aldığını söyler. Egemenlik ise, modern kavramlarla konuşmak gerekirse, sivil toplumdan kaynaklanır.

Hobbes: Doğal Savaş ve Ölümlü Tanrı

Laik modern devlete giden yolda bu atılan adımları biçimsel bir tutarlılığa ve bütünsel bir kurama yükseltecek olan kişi Hobbes olacaktır. Burada önemli bir noktayı verdiği dönem olan 17. yüzyılda gerçekleşen iç savaş, Hobbes düşüncesi üzerinde belirleyicidir. (İç savaş olgusunun Hobbes'un egemenlik anlayışının totaliter yönünde ortaya çıkar). Bu bağlamda Hobbes düşüncesindeki en belirleyici unsurlardan biri, toplumsal sözleşme dolayısıyla doğal hukuk ve pozitif hukuk arasındaki bağlantının

kesin bir biçimde koparılmasıdır. Hobbes'un siyaset felsefesi, kuramsal olarak doğal (toplum öncesi) durum-toplumsal (uygar) durum karşıtlığında temellenmektedir. Buna göre insanlığın doğal durumu, insanlar arasında sürekli şiddet eğiliminin ve ölüm korkusunun hüküm sürdüğü, herkesin kendi gücü ve olanaklarıyla yaşamda kalabilmek için her şeyi yapmaya hakkı olduğu, bu anlamda zaman ve mekan tanımayan sürekli ve genel bir savaş durumudur. Burada insanların hepsini birden belirlenimi altında tutacak genel bir *pozitif* yasanın varlığı söz konusu olmadığından, herkesin, yaşamını korumak ve güvenliğini sağlamak için her şeyi yapmaya hakkı vardır. Bu anlamda bütün insanlar, bu tür bir korunmayı ve bireysel güvenliği sağlayacak her türlü araç üzerinde *doğal olarak* hak sahibidir. Doğal durumda yaşamı sağlayan araçlar üzerindeki bu hak eşitliği aynı zamanda –eşitliği ya da eşitsizliği tanımlayacak başka bir ölçüt olmadığından– insanların mutlak eşitliğidir. Hobbes'un siyaset anlayışı, bu tür bir eşitlik kavramı ekseninde biçimlenmektedir. Başka bir deyişle, Hobbes düşüncesinde siyaset ve toplum olguları, toplum öncesi durumdaki mutlak eşitlik olgusu üzerinden inşa edilir, ancak bu eşitlik olumsuz anlamda bir eşitliktir: ölüm tehdidi karşısındaki eşitlik. Hobbes şunları söyler:

“İnsanlar doğuştan eşittir. Doğa, insanları bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından öyle eşit yaratmıştır ki, bazen, bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya çok daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa bile, her şey göz önüne alındığında iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir. Çünkü bedensel güç bakımından, en zayıf olan kişi ya gizli bir düzenle ya da kendisiyle aynı tehdit altında olan başkalarıyla birleşerek en güçlü kişiyi öldürmeye yetecek kadar güçlüdür.” (2004: 92).

Buna göre, doğal durumda insanların birbirleri karşısındaki pozisyonları *karşılıklı korkunun* belirleyiciliğinde oluşmaktadır. Çünkü bir yandan yaşamı sağlayan ve onu koruyan araçların üzerindeki hak eşitliği, öte yandan insanların tümünü birden belirlenim ve yaptırım altında tutacak bir *egemenin* ve onun koyduğu *yasaların* yokluğu, yani herkesin kendi kendisinin yargıcı olması, doğal durumu sürekli güvensiz ve buna bağlı olarak korku ve bencillik duygularının ağır bastığı bir ortam olarak düşündürür. Hobbes'a göre, doğal durumda bireyler arasındaki ilişkileri belirleyen ve biçimlendiren tek faktör yaşamda kalma isteğidir. Buna bağlı olarak, bir insan, karşısındaki bir başkasını yaşamı önünde bir tehdit olarak algılıyorsa, bu kişi, diğerinin bedeni üzerinde dahi hak sahibidir. Bu hak pratikte, -kişinin gücü yetiyorsa- ya karşıdaki insanı öldürerek ya da onu egemenlik altına alarak kendisini ortaya koyar. Hobbes, *De Cive* adlı eserinde şunları söyler:

“(Doğal durumda) insanların birbirleriyle savaşmalarının en sık görülen nedeni birçok kişinin aynı anda aynı şeyi elde etmeye yönelik arzu duymasıdır; bu şey, çoğu zaman insanlar tarafından ne ortak bir şekilde kullanılabilir, ne de paylaşılabilir bir şeydir; bu durumda bu şeye en güçlü olan sahip olabilir ve en güçlünün kim olduğuna kılıçla karar verilir” (1651: 1. ve 6. bölümler).

Bu savaş, yeryüzündeki herkesin birbirine karşı savaşıdır. Bu savaş, bütün insanların akıl dolayımıyla üzerinde uzlaşacakları, karşılıklı korkuyu ortak korkuya dönüştürecek, bir biçimde kendi üzerine çekecek ve bu korku sayesinde, onları savaşmak yerine bir arada olmaya zorlayacak mutlak bir güç var olmadığı sürece devam edecektir: “Devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halindedir. Bundan şu açıkça görülür ki, insanlar, hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş, herkesin herkese karşı savaşıdır.” (Hobbes 2004: 94). Bu savaşı sonlandıracak olan güç, yukarıda da belirtildiği gibi, karşılıklı korkuyu ortak korkuya dönüştürecek olan güçtür. Hobbes, bu gücü bütün insanları kendi istemine tabi kılabilecek mutlak egemende, kendi deyimiyle “ölümlü tanrı”da, devletin kendisinde görmektedir. Böyle bir gücün yoksunluğu, yani doğal durumun sürüp gitmesi, bütünüyle insan soyunu tehdit altında bırakmaktadır.

“Dolayısıyla, herkesin herkese düşman olduğu bir savaş zamanı nelere yol açıyorsa; insanların kendi güçlerinden ve yaratıcılıklarıyla sağladıkları şeylerden başka güvenceleri olmadan yaşadıkları bir dönem de aynı şeye yol açar. Böyle bir ortamda çalışmaya yer yoktur; çünkü çalışmanın karşılığı belirsizdir ve dolayısıyla toprağın işlenmesine de yer yoktur (...) ne rahat yapılar, ne fazla güç gerektiren şeyleri kaldırmak ve taşımak için gerekli şeyler, ne yeryüzü hakkında bilgi, ne zaman hesabı, ne sanat, ne yazı, ne de toplum vardır. Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer.” (a.y.).

Doğal durumda insanları genel olarak belirlenim ve yaptırım gücü altında tutan yasalardan yoksunluk ve buna bağlı olarak, yaşamı sağlayan araçlar üzerindeki benim ve benim ayırımı belirleyen mülkiyet olgusunun söz konusu olmaması, herkesin her şey üzerindeki hakkını anlaşılır kılan zemini oluşturur. “Bu herkesin herkese karşı savaşının bir başka sonucu da böyle bir savaşta hiçbir şeyin adalete aykırı olamayacağıdır. Orada doğru ve yanlış, adalet ve adaletsizlik kavramlarına yer yoktur. Genel bir gücün olmadığı yerde yasa yoktur, yasa olmayan yerde de adaletsizlik yoktur.” (a.e., 96). Doğal durum ya da herkesin herkesle savaşı sürüp gitmeye devam ederse, insanlık genel olarak tehdit altında olduğuna göre ve tanrı da çok uzaklarda bir yerde olduğundan bir mucizeyle insanlığı bu durumdan kurtaramayacağına göre, bu durumdan kurtulmak, insanın kendi elindedir. Barışı sağlayacak olan şey, ortaklaşma ve yukarıda belirtilen hepsini birden korku altında tutacak genel gücün var edilmesidir. Sürekli savaş halinde yaşayan insanı barışa yönelten şey, akıl dolayımıyla ulaştığı doğa yasalarıdır.

Sürekli ölüm korkusu, yaşamı güvence altına alabilme arzusu ve yaşamı güvence altına alacak araçları elde edebilme umudu insanları doğal durumdan çıkıp uygar toplumu, yani devleti kurmaya yöneltilir, “Akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını gösterir.” (a.y.). Bu şartlar doğa yasalarıdır. Doğa yasaları, akılla emreden ilkelerdir. Hobbes, yasa kavramı ile hak ettirmek için yapmaları gerekenleri ele almaktadır: buna göre, doğal yasaların varlığı, doğal hakların da varlığını duyurur. Dolayısıyla;

“Herkesin, onu elde etme umudu olduğu ölçüde, barışı sağlaması için çalışması gerektiği; onu sağlayamıyorsa, savaşın bütün yardım ve yararlarını araması ve kullanması gerektiği” ilkesine veya aklın bu genel kuralına varılır. Bu kuralın ilk bölümü, birinci ve temel doğa yasasını içerir: ‘barışı aramak ve onu izlemek’. İkinci bölümü ise, doğal hakkın özetini verir: ‘bütün yolları kullanarak kendimizi korumak’” (a.e., 97).

Doğal durumdan sivil duruma, yani uygar topluma geçişin koşulunu, insanların akıl yoluyla üzerinde ortaklaştıkları doğal yasalar verir. Bu durumda, insanlar *sivil durumu* gerçekleştirebilmek için, her şeyi isteyebilme ve elde edebilme *doğal* hakkından feragat etmek durumundadırlar. Temel doğa yasası, yani insanın yaşamını koruma ve güvence altına alma hakkı vazgeçilemez ve devredilemez bir haktır. Bunun dışında, insanlar, sürekli barışı ve güvenliği sağlayabilmek için bazı haklarından feragat etmek, bazılarını da, herkes tarafından üzerinde anlaşılmış ortak bir güce –herkesin yapmak zorunda olduğu gibi– devretmek zorundadır. Bu, sözleşmelerle olanaklıdır. Leo Strauss’a göre, “Eğer tek ahlaki olgu herkesin kendi varlığını korumaya ilişkin tabii hakkıysa ve buna bağlı olarak da toplumun diğer üyelerine karşı üstlenilen yükümlülükler sözleşmeden kaynaklanmaktaysa, adalet de sözleşmeleri yerine getirme yeteneğiyle özdeşleşmekteydi.” (Strauss 2000: 283). Diğer doğa yasaları ise insanların akıl ile üzerinde ortaklaştıkları, bu anlamıyla mantıksal olarak tek bir kökenden türeyen ahlak yasalarıdır. Bu yasaların fiilen bağlayıcılıkları yoktur ve uygar durumda, insanların birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinde varlık bulurlar ve toplumsal niteliktedirler.

Güvenliğin koşulu egemenlik kurumunun var edilmesidir. Hobbes’un siyaset kuramının belkemiği olan egemenlik kavramı, toplumsal sözleşme ile kurulur. “Her insanın her insanı öldürebileceğine dayanan mutlak eşitlik savı, bir yandan tabii halin ne kadar tehlikeli bir hal olduğunu gösterirken, öte yandan tabii halden sivil hale geçişi sağlayacak sözleşmeye biçimsel tutarlılık kazandıracaktır.” (Akal 2003: 95). Burada toplumu oluşturan bireyler, bu toplumun güvenli bir biçimde ayakta kalabilmesi, doğal durumdaki savaş haline geri dönülmemesi için kendilerini her şey üzerinde hak sahibi yapan tüm doğal haklarını bir kişiye ya da heyete devrederler. Bu süreç, devletin oluşum sürecidir.

“İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir... Bu, onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, ‘senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılmam şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum’ demişesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişide gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA’nın veya daha saygılı konuşursak, ‘ölümsüz tanrının’ altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz o ‘ölümlü tanrının’ doğuşu böyle olur.” (Hobbes 2004: 130).

Hobbes'un, onun için *Ölümlü Tanrı* benzetmesini kullandığı, insanların doğal durumdaki sürekli ölüm tehdidini ve korkuyu yok etmek adına *toplumsal sözleşme ile var ettikleri egemenin* yeryüzündeki kudreti sonsuzdur. Artık uyruk olan bireylerin birbirleri üzerindeki bütün hakları *egemene* geçmiştir ve her bir bireysel irade, egemende cisimleşmiş olan genel irade içinde erir ve egemenin sınırsız kudretini oluşturur. Egemenin gücünün kaynağı bu bireysel iradelerin ortaklaşmasıdır. Hobbes'a göre egemenlik maddi bir olgudur. Bu anlamda egemenlik tanrıdan veya başka bir metafiziksel kökenden türetilemez. Meşru olan egemenlik, sözleşme ile kurulmuş olandır ve egemenin gerçekleştireceği her edim, aslında iradesini ona teslim etmiş olan uyruk için bağlayıcıdır. Buna göre egemen yargılanamaz veya cezalandırılmaz. Bu, bir anlamda sözleşmenin geçersiz kılınmasıdır. Çünkü bireyler, barış ve güvenliğin sağlanması adına sözleşme ile bu konudaki bütün yetkiyi egemene devrederler, şu sebeplerdir ki; "devletin amacı bireysel güvenliktir." (a.y.). Bireysel güvenliği sağlayacak olan devletin kuruluşu, onu oluşturacak olan her bireyin her şey üzerindeki hakkından feragat etmesine bağlıdır. Bu vazgeçiş ile uygar ya da sivil topluma giden ilk adım atılmış olur. Bu anlamda doğadaki tam bağımsızlığın yerini, sözleşmeye rıza gösteren ve bununla *toplumsal özne* olan insanın oluşturduğu kurumsal egemene bağımlılık ilkesi alır. Hobbes düşüncesinde egemenlik ile birlikte, insanın özsel olarak toplumsal varlık olduğu konusundaki genel kaniya aykırı olarak, toplumsallık da yapay bir kategori olarak kurulur. Bu kategoriyi olanaklı kılan zemin ise *Ölümlü Tanrı, Leviathan* ya da en açık ifadesiyle *devlettir*. Leo Strauss şunları söyler:

"Hobbes'un karşı çıktığı gelenek, insanın ancak sivil toplum içinde ve sivil toplum aracılığıyla tabiatını yetkinleştirebileceğini, dolayısıyla da sivil toplumun bireyden önce geldiğini kabul etmekteydi. Temel ahlaki olgunun haklar değil ödevler olduğu fikrinin kaynağı bu varsayımdı. Nitekim bireyin her açıdan sivil toplumdaki önceliği ileri sürülmeden, tabii hakların önceliği savunulamaz: Sivil toplumun ya da egemen gücün elinde bulunduğu hakların tümü, köken itibarıyla bireye ait olan haklardan türemektedir." (2000: 280)

"Devlet hem en büyük insani güç, hem de en yüksek insani otoritedir. Yasal iktidar karşı gelmez bir güçtür." (a.e., 287). Hobbes'a göre insanları doğal yaşama halinin vahşetinden ve sefaletinden kurtaran devlet, bunu ancak, insanların hepsini birden korku altında tutacak bir niteliğe sahip olmakla gerçekleştirebilir. Başka bir deyişle, karşılıklı korkuyu ortak korkuya dönüştüren devlet böylelikle kendini sınırsız bir güç odağı olarak belirler.

"Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devletler halinde yaşarken kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın nihai nedeni, amacı veya hedefi, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmek; yani insanları korku içinde tutacak ve onları, ceza tehdidiyle, ahitlerini ifa etmeye ve doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç olmadığında, insanların doğal duygularının zorunlu sonucu olan o berbat savaş durumundan kurtulmaktır." (Hobbes 2004: 130).

Buna göre ortak yarar ve hayatta kalabilme için korkunun tek bir öznesi olmalıdır. Bu özne de egemenlik temelinde kurulabilir. İnsanın doğal güdöleri bu biçimde bir mutlak egemenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda Hobbes düşüncesinde insanlığı barışı ve toplumu kurmaya yönelten doğa yasaları toplumsal düzlemde iş görür unsurlar değillerdir. Çünkü;

“...adalet, hakkaniyet, tevazu, merhamet ve özet olarak, ‘bize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da onu yapmak’ gibi doğa yasaları, bunlara uyulmasını sağlayacak bir gücün korkusu olmaksızın, bizi taraf tutmaya, kibre, öç almaya ve benzer şeylere sürükleyen doğal duygularımıza aykırıdır. Kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez.” (a.e., 127).

Buna göre, sözleşmeci düşüncenin ruhu gereği doğal hukukun karşısına pozitif hukuk çıkarılır. Pozitif hukuk egemen tarafından oluşturulmuş yasalar bütünüdür ve toplumsal sözleşmeye giren bireyler artık birer yurttaş olarak koşulsuz bir biçimde bu yasalara tabidir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta sözleşmeci mantığın değişmez ilkesi olan sözleşme öncesindeki doğal varlık durumundan, geri döndürülemez bir süreç olarak, sözleşme sonrasında yurttaşlık durumuna geçiş olgusudur. Bu olgu insanda temel nitelikte bir değişikliğe neden olmaktadır: bu olguyla birlikte birey, doğal durumdayken yaşamını korumak ve devam ettirmek için gerekli olan araçlar üzerindeki mutlak egemenliğini kolektif bütüne devrederek, kendisiyle birlikte bu araçları da toplumsallaştırmaktadır. Modern anlamda devlet mantığı, yurttaşlık kategorisini özne kategorisiyle özdeş olarak tanımlamaktadır. Bu da, bireyin özne olarak gerçekleştirebileceği edimlerin egemen tarafından sınırlanması olgusunu beraberinde getirmektedir. Yasanın tek belirleyici kurum olması sözleşmeci mantık gereği kaçınılmazdır. Aksi takdirde kargaşa ve anarşi insanlık için her zaman bir tehdit unsuru olarak kendini göstermektedir. Bu durumun önemli bir sonucu devlet mekanizmasının somut bir yapı olmasının dışında mantıksal bir zemin kazanmasıdır. Başka bir deyişle sözleşmeci anlayış ile birlikte devlet düşünülebilir bir olgu haline gelir. Sınırsız yetkiyle donatılmış olan egemen, olgusal bir kökenden türer ve onu yaratan insanlar ona kayıtsız şartsız boyun eğmek durumundadır. Hobbes düşüncesinde egemen tartışılmazdır:

“...her bir uyruk, kurulmuş olan egemenin bütün eylemleri ve kararlarının amili olduğu için; egemenin yaptığı hiçbir şey uyruklarına yapılmış bir haksızlık olamaz ve ayrıca egemen, uyruklarından herhangi biri tarafından adaletsiz olmakla suçlanamaz. Çünkü bir başkasından aldığı yetkiyle herhangi bir şey yapan bir kimse, yetkisine dayanarak hareket ettiği kişiye bu şekilde haksızlık etmez.” (a.e., 133).

Egemenin sınırsız gücü ve yetkisi pozitif hukuk yoluyla işlerlik kazanır. Bu anlamda Hobbes’a göre egemenlik, ortaya koyduğu yasalarla iş gören bir kurumdur ve egemenlik, ona sahip olan kişiden ya da topluluktan bağımsız soyut bir yapı olarak kendini gösterir.

Rousseau: Doğal İnsan ve Genel İstem

Rousseau'nun sözleşme kuramı, *-İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Toplum Sözleşmesi* bir arada ele alındığında- Cemal Bali Akal'ın deyişiyle "antropolojik bir evrimin anlatımı" niteliğindedir. Rousseau, Hobbes'tan farklı olarak doğa durumundaki insanı özgür, doğa durumunu da insanlar arasındaki eşitliğin ortamı olarak görür. Rousseaucu perspektifte doğa durumundaki eşitlik, insan doğasındaki çeşitli değişim ve dönüşümler ile bir eşitsizliğe dönüşmüştür. Bu eşitsizlik zamanla kurumsallaşarak yerleşik bir olgu halini almıştır. Doğa durumundaki yalnız insan tam anlamında iyi ve özgürdür. Bu anlamda Hobbes'un olumsuzladığı doğa durumu Rousseau'da olumludur. Rousseau'ya göre Hobbes ve doğa durumu üzerine düşünmüş diğer filozoflar, hiçbir zaman doğa durumuna kadar ulaşmayı başaramamışlardır. Bunun nedeni bu konuda düşünmüş olanların ortaya koydukları doğa durumu betimlemelerinin kökeninde, var olan sivil toplum yapılanmasından edinilmiş yanıltıcı izlenimlerin bulunması ve dolayısıyla anlatıla gelen doğa durumu betimlemelerinin aslında var olan sivil toplumu resmeden bir tablo ortaya koymasındadır. Rousseau bu konuda şunları söyler:

"Toplumun temellerini incelemiş olan filozoflar hep doğa haline kadar gitmek gereğini duymuş, ama hiçbiri oraya ulaşamamıştır... hepsi de gereksinme, açgözlülük, baskı, istek ve gururdan aralıksız söz ederken toplumdaki edinmiş oldukları fikirleri uygarlık öncesi doğa haline aktarmışlardır; vahşi insandan söz açmışlar, fakat uygar insanı anlatmışlardır." (2004: 84).

Hobbes düşüncesinde görülen kurgudan olguya doğru gerçekleşen hareket, Rousseau'da olgudan kurguya doğru harekete dönüşür ve tekrar olguya, yani sivil topluma geri dönlür. Rousseau, başlangıçta doğada yalnız başına var olan vahşi insanda bir yetkinleşme yetisi görür. Bu olgu Rousseau düşüncesi bakımından önemli bir tutamak noktasıdır. Özgürlük ve yetkinleşme yetisi insanın özsel nitelikleridir. Bu anlamda Rousseau, klasiklerin insan doğasında aklı ön plana alan perspektiflerine karşı, özgürlüğü ve yetkinleşme yetisini koyar. Dolayısıyla insan aklı yetkinleşme yetisinin bir ürünüdür. Aklın evrimleşmesinin doğal süreçlerinde insan, doğa karşısındaki varlığını kavrar ve bu anlamda henüz kendisi için öteki olan diğer insanlar ile ilişki kurar. Buradan hareketle Hobbes'un doğa durumundaki insanı, a-sosyal bir varlık olarak belirlemesine karşı olarak Rousseau'nun ortaya koyduğu düşünce sistematüğünde sivil toplum ya da uygar toplum öncesi dönemde bir toplumsallık formu insana içkin bir nitelik olarak kendini gösterir.

Rousseau, *Eşitsizliğin Kaynağı* adlı eserinde doğal eşitlik durumundan eşitsizlik durumuna geçişin koşullarını ve eşitsizliğin kökleşmesinin ve kurumsallaşmasının nedenlerini araştırır ve iki neden ortaya koyar: işbölümü ve mülkiyetin ortaya çıkışı. *Eşitsizliğin Kaynağı*'nin en önemli pasajlarından birinde Rousseau şöyle der:

"İnsanlar sadece bir tek kişinin yapabileceği işlere, bir çok elin katılmasına gerek göstermeyen sanat ve hünerlerle özenle çalıştıkları sürece doğalarının olanak verdiği kadar özgür, sıhhatli, iyi ve mutlu yaşadılar. kendi aralarında bağımsız bir ilişkinin zevklerini tatmaya devam ettiler. Fakat bir insanın yardımına gereği

olduğundan beri, bir kişinin iki kişiye yetecek kadar yaşama araç ve gereçlerine sahip olmasının yararlı ve karlı olduğunun fark edildiği andan beri, eşitlik kayboldu, mülkiyet işe karıştı, çalışma zorunlu oldu, geniş ormanlar insan teriyle sulanması gereken, köleliğin ve sefaletin derhal filiz verip ekinlerle birlikte arttığı hoş ve güleç kırlar haline geldi.” (a.e., 133).

Buna göre mülkiyet ve işbölümü üzerinden efendi köle ayrışması ortaya çıkmış oldu. Rousseaucu bakış açısında sivil toplumun gerekliliği de burada ortaya çıkar. Ancak bu, olumsuz anlamda bir sivil toplumdur. Çünkü bu şekilde eşitsizlik kurumsallaşmış ve geri döndürülemez bir olgu biçimini almıştır. Rousseau'nun, Hobbes'tan farklı olarak doğa durumundaki insana bir tür toplumsallaşma yetisi atfettiği daha önce belirtilmişti. Bu anlamda Rousseau'da doğal durumdaki savaş hali Hobbes'taki gibi insan doğasının kötücül yapısından değil, yetkinleşme sürecinin insan doğasında yaptığı değişikliklerden, mülkiyet ile birlikte güç sahibi olma ve başkalarına hükmetme isteğinden kaynaklanır. Buradan hareketle Rousseau, Toplum Sözleşmesi'nde “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur. Falan kimse kendini başkalarının efendisi sanır ama böyle sanması, onlardan daha da köle olmasına engel değildir” (2001: 14) diyecektir.

Rousseau'nun uygarlık eleştirisi doğa durumundaki mülkiyet olgusundan kaynaklanan eşitsizlik üzerinden kurulan sivil topluma yönelik bir eleştiridir. Şöyle der Rousseau:

“Dağınık yaşayan insanların sayıları ne olursa olsun, birbiri ardınca bir kişinin buyruğu altına girdikleri zaman, bence artık ortada bir ulusla başkanı değil, bir efendi ile köleleri vardır. Bu, belki bir topluluktur, ama hiçbir zaman toplum sayılamaz. Çünkü burada ne kamusal bir yarar vardır ne de politik bir bütün.” (a.e., 24).

Buna göre, sivil toplumun kuruluşu zorunlu ve geri dönüşü olmayan bir niteliğe sahipse bu yapılanmayı haklılık zeminine oturtmak gerekmektedir. Toplumsal sözleşme burada devreye girer. Bu anlamda kurulacak olan sivil toplum, tüm bireylerin iradelerinin ortaklaşması temelinde genel bir consensus üzerinden olanaklı hale gelir. Burada sözleşmeyle birlikte bireysel iradeler kolektif bir bütün oluşturacak şekilde genel iradeye devredilir.

“Özüne bağlı olmayan şeyler bir yana bırakılırsa, toplum sözleşmesi şöyle özetlenebilir: her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz.” (a.e., 26).

Bu anlamda Hobbesçu toplumsal sözleşmeye benzer bir biçimde politik bütün bireylerin var oluş temeli durumuna gelir. Dolayısıyla bütünün tahrip edilmesine yönelik edimler her türlü haklılık zemininden yoksun kılınacaktır. Sözleşmeyle kurulan sivil toplum insanlar arasındaki eşitsizliği politik eşitlik ya da yasalar karşısındaki hukuksal eşitlik biçimine dönüştürür:

“Temel sözleşme, doğal eşitliği ortadan kaldırmak şöyle dursun, tam tersine, doğanın insanlar arasına koyduğu maddesel eşitsizlik yerine manevi ve haklı bir eşitlik getirir. İnsanlar güç ve zeka bakımından olmasalar da, sözleşme ve hak hukuk yoluyla eşit olurlar.” (a.e., 34).

Birçok noktada Hobbes’un kuramından farklılık gösteren Rousseau’nun sözleşme kuramı yurttaşlık kategorisini birey için tek gerçek varlık zemini haline getirir. Modern dönemdeki sözleşme kuramlarının varmak istediği nokta da bu ekseninde kendini gösterir. Doğal durumdaki eşitsizlik ve sürekli savaş durumu sivil toplumun yıkılması karşısında sürekli bir tehdit unsuru oluşturur. Bu hem Hobbes’ta hem Rousseau’da, daha sonra Fichte ve Kant’ta karşılaşılan bir argümanı temsil eder.

Sözleşmeyle birlikte devlet ya da egemen varlık, onu oluşturan bireyler üzerinde sarsılmaz bir yetke oluşturur. Doğal duruma geri dönme tehdidi karşısında bireysel güvenliğin sigortası işlevini gören devlet ile onu oluşturan bireyler arasında, sözleşme kuramı açısından bakıldığında herhangi bir karşıtlık ya da çelişki söz konusu değildir. Bu anlamda egemenlik Hobbes’ta da Rousseau’da da ussal olarak temellendirilebilen bir olgudur. Burada devletin öldürme ve yaşamda tutma hakkını elinde bulundurması, yurttaşlık kategorisinin en baskın bir biçimde başka türlü bir var oluş tarzına olanak tanımasını ortaya koyar. Rousseau’nun şu sözleri bu konuda etkili bir tutamak oluşturur:

“Toplum sözleşmesinin amacı, sözleşmeyi yapanların korunmasıdır. Amacı isteyen araçları da ister; bu araçlarsa birtakım tehlikelerden, hatta birtakım kayıplardan ayrılmaz. Başkalarının zararına kendi yaşamını korumak isteyen, gerektiğinde yaşamını onlar için gözden çıkarmalıdır. Ayrıca, yurttaş yasanın “Atıl!” dediği tehlike üstüne yargı yürütemez artık ve hükümdar da: ‘Devlet için çıkar yol senin ölmendir’, dediği zaman, yurttaş ölmek zorundadır. Çünkü o zamana kadar güvenlik içinde yaşadığıysa, bu koşulun gölgesinde yaşamıştır ve artık yaşamı yalnız doğanın bir nimeti değil, devletin koşullu bir armağanıdır. Canilere verilen ölüm cezası da aşağı yukarı aynı açıdan ele alınabilir. Zaten kötülük yapan her insan, toplumun haklarını çiğnerken, işlediği ağır suçlarla yurduna başkaldırmış ve hainlik etmiş olur; yasalarını çiğnemekle yurdun üyesi olmaktan çıkar, hatta ona savaş açmış sayılır... Suçlu öldürülürse artık bir yurttaş olarak değil, bir düşman olarak öldürülür. Yargılama ve karar onun toplum sözleşmesini çiğnediğini ve dolayısıyla devletin üyesi olmaktan çıktığını gösterir.” (a.e., 45).

Sonuç

Toplum Sözleşmesi kuramı laik modern devletin, başka bir ifadeyle ulus devlet olgusunun kuramsal dayanak noktasını oluşturur. Yurttaşlık kategorisi, devletin düşünülebilir bir olgu biçimini alarak ussal ve kavramsal bir nitelik kazanmasıyla birlikte kurulur. Sözleşme mantığında iradi bir eylem olarak ele alınan toplumsal formasyonun kuruluşu giderek bir zorunluluk niteliği kazanır ve bu bağlamda devlet, bireyler üzerindeki tek belirleyici yetke haline gelir. Fichte’de karşılaşılan evrensel

devlet ideası da bu düşünce sistematüğinden bağımsız olarak ele alınamaz. Buradan hareketle modern anlamda devlet olgusu kendisinden ayrı düşünölebilecek her hangi bir var oluş tarzına olanak vermemektedir denilebilir.

Kaynakça

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2002) *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- AKAL, Cemal Bali (1998) *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- AKAL, Cemal Bali (2003) *Modern Düşüncenin Doğuşu/İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- CASSİRER, Ernst (1984) *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- HOBBES, Thomas (1651) *De Cive (On The Citizen)*.
- HOBBES, Thomas (2004) *Leviathan*, çev. Semih Lim, YKY, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean Jacques (2001) *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean Jacques (2004) *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul.
- STRAUSS, Leo (2000) "Tabii Hak ve Tarih", *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.